

Αριστοτέλης: Μεταφυσική

Αριστοτέλης: *Μετά τα φυσικά*, Βιβλίο Α'. Εισαγωγή – Μετάφραση – Σχόλια: Β. Κάλφας. Αθήνα: Πόλις 2009 (σειρά: «Αρχαίοι Φιλόσοφοι»), 356 σ., 25 €.

Κρίνει η Παρασκευή Κοτζιά (ΑΠΘ)

pkotzia@lit.auth.gr

Το βιβλίο *Άλφα* είναι η πρώτη από τις συνολικά δεκατέσσερις πραγματείες οι οποίες συναποτελούν τα *Μετά τα φυσικά* του Αριστοτέλη και έχουν ως αντικείμενο αυτό που είναι για μας η αριστοτελική «οντολογία» ή «μεταφυσική» και για τον Αριστοτέλη η «πρώτη φιλοσοφία» ή «θεολογική». Πρόκειται για ένα ιδιαίτερα σημαντικό κείμενο, όχι μόνο επειδή αποτελεί την εισαγωγή στην «πρώτη φιλοσοφία», αλλά και επειδή εμπεριέχει το πρώτο σχεδιάσμα μιας (κριτικής) ιστορίας της οντολογίας, η οποία ξεκινάει από τον άρχηγόν τῆς τριαύτης φιλοσοφίας, τον Θαλή, και φτάνει έως τον Πλάτωνα. Εν σχέσει προς τον Πλάτωνα συζητείται κριτικά μια “μαθηματική” εκδοχή της θεωρίας των Ιδεών, η οποία είναι διαφορετική από αυτήν που γνωρίζουμε από τους διαλόγους και αντανακλά τα περίφημα *ἄγραφα δόγματα* του Πλάτωνα, την προφορική δηλαδή διδασκαλία του, αλλά και τον μετασχηματισμό της πλατωνικής θεωρίας από τους άμεσους μαθητές του φιλοσόφου.

Το *Άλφα* θέτει όλα τα προβλήματα που απορρέουν από τον ιδιότυπο χαρακτήρα των σωζόμενων έργων του Αριστοτέλη, από το γεγονός δηλαδή ότι δεν πρόκειται για κείμενα που προορίζονταν για δημοσίευση, αλλά –κατά βάσιν– για υλικό μαθημάτων, του οποίου η σωζόμενη μορφή είναι αποτέλεσμα της εκδοτικής πρακτικής ενός μεταγενέστερου εκδότη (βλ. και πιο κάτω): Συνοπτικές διατυπώσεις, επαναλήψεις, πραγματικές ή φαινομενικές αντιφάσεις και τεχνική ορολογία είναι τα βασικά χαρακτηριστικά των έργων του αριστοτελικού corpus. Στην περίπτωση του *Άλφα* ο έντονα “εξωτερικός” χαρακτήρας των δύο πρώτων κεφαλαίων –τα οποία πραγματεύονται την έννοια της σοφίας και δίνουν την εντύπωση ότι γράφτηκαν για ένα πλατύ, μη ειδικό, κοινό– συνυπάρχει με το απολύτως “εσωτερικό” 9ο κεφάλαιο, που απευθύνεται σε μνημένους και είναι ένα από τα δυσκολότερα, και πιο πολυσυζητημένα, κείμενα του Αριστοτέλη.

Δεν πρέπει να ξενίζει, συνεπώς, το γεγονός ότι σε μια μικρή πραγματεία, η οποία στην έκδοση της Πρωσικής Ακαδημίας των έργων του Αριστοτέλη δεν καταλαμβάνει ούτε 15 πλήρεις σελίδες (980a 21-995a 20), ο Βασίλης Κάλφας (στο εξής Β.Κ.) αφιερώνει ένα βιβλίο 356 σελίδων, το οποίο περιλαμβάνει: Έναν σύντομο Πρόλογο (σ. 11-2), Πίνακα συντομογραφιών (σ. 13), Εισαγωγή (σ. 15-132), Αρχαίο κείμενο και νεοελληνική με-

τάφραση (σ. 133-211), Σχόλια (σ. 213-335), Βιβλιογραφία (σ. 337-45), Πίνακα αρχαίων ονομάτων (σ. 347-8) και Πίνακα αρχαίων χωρίων (σ. 349-56).

Ένα πρώτο σχόλιο για το βιβλίο του Β.Κ. είναι ότι πρόκειται για μια δουλειά υψηλών επιστημονικών αξιώσεων: Ο συγγραφέας του καταθέτει τον ερευνητικό μόχθο και τη διδακτική πείρα του για να κάνει προσιτό στον αναγνώστη του ένα ιδιαίτερα δύσκολο κείμενο, προετοιμάζοντάς τον μεθοδικά ήδη στην Εισαγωγή για να προσεγγίσει το περιεχόμενο της αριστοτελικής πραγματείας και να εξοικειωθεί με τις ιδιαιτερότητές της. Αυτό πιστοποιείται με μια απλή απαρίθμηση των θεμάτων που συζητούνται στα τρία κεφάλαια της Εισαγωγής:

Το πρώτο κεφάλαιο, το οποίο τιτλοφορείται «Το βιβλίο Α και η αριστοτελική μεταφυσική», περιλαμβάνει τέσσερις ενότητες: 1. Η θέση του Α στα *Μετά τα φυσικά*, 2. Η δομή και η ενότητα του Α, 3. Ο χαρακτήρας της αριστοτελικής μεταφυσικής, 4. Τι προσφέρει το Α στην αριστοτελική μεταφυσική. Το δεύτερο κεφάλαιο, με τον γενικό τίτλο «Ο Αριστοτέλης ιστορικός της φιλοσοφίας», διαρθρώνεται σε έξι ατιτλοφόρητες ενότητες στις οποίες θα μπορούσαν να δοθούν οι ακόλουθοι τίτλοι: 1. Ο Αριστοτέλης ως αναγνώστης κειμένων, ειδικότερα των κειμένων των προγενέστερων του φιλοσόφων, 2. Ο Αριστοτέλης ως ο πρώτος ιστορικός της φιλοσοφίας, 3. Η εξήγηση της παρουσίας της “ιστορίας της φιλοσοφίας”, από τον Θαλή στον Πλάτωνα, στο *Άλφα*, 4. Τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της αριστοτελικής “ιστορίας της φιλοσοφίας”, 5. Η συζήτηση της πολυεκτιμώμενης ερμηνείας του Τσέρνις (Harold Cherniss), 6. Η μέθοδος του Αριστοτέλη ως ιστορικού της φιλοσοφίας. Το τρίτο και τελευταίο κεφάλαιο της Εισαγωγής, με τίτλο «Ο Αριστοτέλης και η μαθηματική φιλοσοφία της Ακαδημίας», περιλαμβάνει τις ενότητες: 1. Ο Αριστοτέλης απέναντι στην πλατωνική παράδοση, 2. Η αριστοτελική έκθεση για τους Πυθαγορείους, 3. Η πλατωνική οντολογία, 4. Η παραγωγή των ιδεατών αριθμών, 5. Η μαρτυρία των πλατωνικών διαλόγων, 6. Η αριστοτελική κριτική.

Τα βασικά χαρακτηριστικά της ερμηνευτικής προσέγγισης του Β.Κ. μπορούν να συνοψιστούν ως εξής:

1. Στην Εισαγωγή, όπως και στα Σχόλια, ακολουθείται με απόλυτη συνέπεια το πιο αξιόπιστο εν τέλει είδος προσέγγισης των αριστοτελικών έργων, η αρχή *Αριστοτέλη ἐξ Ἀριστοτέλους*. Μικρότερης ή μεγαλύτερης έκτασης χωρία από όλο το αριστοτελικό corpus, τα οποία φωτίζουν έννοιες και θέσεις του *Άλφα*, παρατίθενται άλλοτε στο πρωτότυπο, και συχνότερα σε πολύ καλές μεταφράσεις: Έτσι, π.χ., η ιδιαίζοντως δύσκολη έκθεση του *Άλφα* σχετικά με τους ιδεατούς αριθμούς συναναγιγνώσκεται με την παράλληλη πραγμάτευση στο βιβλίο *Μυ* των *Μετά τα φυσικά* (σ. 108 κ.ε.). Ο αναγνώστης έχει εν γένει στη διάθεσή του ένα ευρύ φάσμα κειμένων όχι μόνο από τις άλλες πραγματείες των *Μετά τα φυσικά*, αλλά και από τα *Αναλυτικά ύστερα*, τα *Τοπικά*, τα *Φυσικά*, το *Περί ουρανού* ή τα *Ηθικά Νικομάχεια*.

2. Στην προσπάθεια κατανόησης του *Άλφα* αξιοποιείται σημαντικά και η αρχαία ερμη-

νεία του. Για τα πέντε πρώτα βιβλία των *Μετά τα φυσικά* έχουμε την τύχη να διαθέτουμε το υπόμνημα του «δεύτερου Αριστοτέλη», όπως τον χαρακτήρισαν στην αρχαιότητα, του Αλεξάνδρου από την Αφροδισιάδα (ακμή γύρω στο 200 μ.Χ.). Το υπόμνημα αυτό αποτελεί ένα πολύτιμο εργαλείο, του οποίου τη σημασία αποτιμά σωστά ο Β.Κ., που δηλώνει στον Πρόλογο (σ. 11): «Χωρίς υπερβολή, αν ήμουν υποχρεωμένος να επιλέξω ανάμεσα στο *Υπόμνημα* του Αλεξάνδρου και σε όλη τη σύγχρονη βιβλιογραφία για το συγκεκριμένο έργο, δεν θα είχα τον παραμικρό δισταγμό να επιλέξω το πρώτο». Και στην περίπτωση του υπομνήματος του Αλεξάνδρου ο Β.Κ. ακολουθεί τη μέθοδο που υιοθετεί με τα αριστοτελικά έργα: την παράθεση χωρίων, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση, αλλά και τη συνοπτική αναπαραγωγή της επιχειρηματολογίας. Σε μικρότερο βαθμό αξιοποιούνται και τα άλλα αρχαία υπομνήματα στα *Μετά τα φυσικά*, τα υπομνήματα των Νεοπλατωνικών Συριανού και Ασκληπιού [1].

3. Η σύγχρονη βιβλιογραφία, παλαιότερη και νεότερη, είναι λειτουργικά παρούσα. Ο αναγνώστης ενημερώνεται για όλο το φάσμα των σημαντικότερων από τις αναρίθμητες τοποθετήσεις, συνολικές (βλ. χαρακτηριστικά σ. 35-6 για το πρόβλημα αν αριστοτελική “μεταφυσική” είναι μια καθολική ή μια ειδική επιστήμη) ή επιμέρους (βλ. το σχόλιο 20 στις σ. 224-7, σχετικά με το αριστοτελικό παράδειγμα για τους φλεγματώδεις και χολώδεις). Ο Β.Κ. διαλέγεται κριτικά, αλλά και νηφάλια, τόσο με τις θέσεις των μεγάλων μελετητών των *Μετά τα φυσικά*, π.χ. του Γιαίγκερ (Werner Jaeger), του Ρος (David Ross) και του Τσέρνις, των οποίων η ερμηνεία επηρέασε αποφασιστικά όλες τις ερμηνευτικές απόπειρες που ακολούθησαν, όσο και με τις εντελώς καινούριες τοποθετήσεις· συμπαραθέτει διαφορετικές ερμηνείες για προβληματικά σημεία (ενδεικτικά: σ. 242-3, για τον προσδιορισμό των *πρώτων αρχών και αιτιών*), προτείνοντας συχνά ενδιαφέρουσες δικές του λύσεις· και πάλι, όπου αυτό είναι αναγκαίο για τη σαφήνεια της επιχειρηματολογίας, παραθέτει τα *ipsissima verba* των μελετητών (ενδεικτικά: W. Jaeger, σ. 219· P. Aubenque, σ. 62-3), ώστε ο αναγνώστης να έχει άμεση πρόσβαση και εποπτεία των απόψεών τους.

Βεβαίως, σε κάθε έργο, όσο άρτιο και αν είναι, μπορούν πάντα να γίνουν επιμέρους παρατηρήσεις· θα περιοριστώ σε μια προσθήκη και μια επισήμανση:

Η προσθήκη αφορά στη συζήτηση του γενικού τίτλου *Μετά τα φυσικά*, υπό τον οποίο “στεγάζονται” οι οντολογικές πραγματείες του Αριστοτέλη και από τον οποίο προέκυψε ο σύγχρονος όρος «μεταφυσική» (σ. 29-31). Ότι ο τίτλος (όπως άλλωστε και η σύνδεση των 14 πραγματειών σε ένα ενιαίο “έργο”) δεν ανήκει στον Αριστοτέλη είναι σήμερα γενικά αποδεκτό· σχεδόν γενικά αποδεκτό είναι, επίσης, ότι ο τίτλος πρέπει να ανήκει στον Ανδρόνικο τον Ρόδιο, τον κατά την παράδοση πρώτο εκδότη των έργων του φιλοσόφου [2]. Ως προς το ερώτημα τι ακριβώς υποδεικνύει ο συγκεκριμένος τίτλος ο Β.Κ. τοποθετείται απορητικά, επικαλούμενος τις δύο επικρατέστερες από τις παραδοσιακές ερμηνείες: «Το ονόμασε *Μετά τα φυσικά*, ίσως γιατί τοποθετείται ακριβώς *μετά* τα φυσικά συγγράμματα, ίσως γιατί ασχολείται με έννοιες που βρίσκονται *υπέρ* των φυσικών εννοιών» (σ. 29 κ.ε., 31). Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο τίτλος επικε-

ντρώνεται στη σχέση της «πρώτης φιλοσοφίας» με τη «φυσική» του Αριστοτέλη, για την οποία ο ίδιος χρησιμοποιεί συχνά τη διατύπωση «τα φυσικά»· δεν υπάρχει, επίσης, αμφιβολία ότι το κοινό στο οποίο απευθύνεται ο φιλόσοφος με τις πραγματείες των *Μετά τα φυσικά* πρέπει να είναι εξοικειωμένο με τη «φυσική» του. Εντούτοις, δεν θεωρείται γνωστή μόνο η «φυσική», αλλά και η αριστοτελική λογική. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο η Γκιλ (M.L. Gill) εκτιμά ότι ο τίτλος *Μετά τα φυσικά* είναι «από μια άποψη παραπλανητικός», επειδή ακριβώς εκτός από τη γνώση των φυσικών πραγματειών προϋποτίθεται και γνώση του *Οργάνου* [3]. Κατά τη γνώμη μου, ο τίτλος δεν είναι σε καμία περίπτωση «παραπλανητικός», αν ληφθεί υπόψη και μία επιπλέον διάσταση, η οποία σχετίζεται με την εκδοτική πρακτική του Ανδρονίκου: Η συγκεκριμένη ακολουθία με την οποία εξέδωσε τις πραγματείες σε ένα corpus υπεδείκνυε και τη «σειρά» με την οποία έπρεπε να διαβαστούν τα έργα. Μια σειρά που εν τέλει ανάγεται στον ίδιο τον Αριστοτέλη, ο οποίος κατ' επανάληψιν τονίζει (*Αν. ύστ.* I 2, 71b 33-72a 5, *Φυσ.* I 1, 184a 16-26, *Μτφ.* Z 3, 1029b 3-12) ότι στις αναζητήσεις μας πρέπει να ξεκινούμε από αυτά που μπορούμε να εξηγήσουμε ευκολότερα, από τα γνωριμότερα ήμιν, και στη συνέχεια να προχωρούμε σε αυτά που είναι από τη φύση τους απλούστερα (γνωριμότερα φύσει) αλλά πιο δύσκολα προσπελάσιμα σε μας. Την αρχή αυτή ακολουθεί η κατάταξη των έργων του Αριστοτέλη από τον Ανδρόνικο, στην έκδοση του οποίου οι λογικές πραγματείες, ως το απαραίτητο εργαλείο για κάθε διερεύνηση, προτάσσονται. Η αριστοτελική (και ανδρονίκεια) αρχή αντανakλάται στην ερμηνευτική προϋπόθεση των υπομνηματιστών της «Σχολής» του Αμμωνίου (6ος αι. μ.Χ.) ότι τα έργα του Αριστοτέλη πρέπει να μελετώνται με μια συγκεκριμένη σειρά, με μια συγκεκριμένη τάξιν τῆς ἀναγνώσεως. Συνεπώς οι αναγνώστες του Αριστοτέλη (και της έκδοσης του Ανδρονίκου) οι οποίοι θα έπρεπε να μελετήσουν την «πρώτη φιλοσοφία» μετά τὰ φυσικά, είχαν ήδη μελετήσει και τις λογικές πραγματείες του.

Η επισήμανση αφορά στον συσχετισμό των δύο πρώτων κεφαλαίων του *Άλφα*, τα οποία έχουν έναν «εξωτερικό» χαρακτήρα, με τον αριστοτελικό *Προτρεπτικό*. Στη σχέση αυτή ο Β.Κ. επανέρχεται τόσο στην Εισαγωγή όσο και στα Σχόλια, συμμεριζόμενος την υπόθεση του Γιαίγκερ, σύμφωνα με την οποία τα δύο πρώτα κεφάλαια του *Άλφα* αναπαράγουν στην πραγματικότητα θέσεις που ο Αριστοτέλης είχε υποστηρίξει στον *Προτρεπτικό* (σ. 21). Η υπόθεση του Γιαίγκερ στηρίζεται στην παραδοχή ότι η λεγόμενη «αριστοτελική ενότητα» του *Προτρεπτικού* του Ιαμβλίου προέρχεται αποκλειστικά από το χαμένο σήμερα ομότιπλο έργο του Αριστοτέλη. Στην ίδια παραδοχή βασίστηκε και η περίφημη ανασύνθεση του αριστοτελικού *Προτρεπτικού* που έκανε ο Ντύρινγκ (Ingemar Düring), και στην οποία παραπέμπει στις συγκρίσεις του ο Β.Κ. Ωστόσο νεότερες μελέτες αποτιμούν διαφορετικά το ιαμβλίχειο υλικό: Όπως έδειξε ο Φλάσαρ (Hellmut Flashar), με βάση τον τρόπο με τον οποίο ο Ιάμβλιχος παραθέτει από τους σωζόμενους διαλόγους του Πλάτωνα, οποιαδήποτε ανασύνθεση του αριστοτελικού *Προτρεπτικού* είναι με τα σημερινά δεδομένα αδύνατη, όπως αδύνατη είναι και η αδι-αμφισβήτητη απόδοση ειδικά στο συγκεκριμένο έργο οποιουδήποτε χωρίου του Ιαμβλίου με προτρεπτική χροιά [4]. Στις διαπιστώσεις αυτές οφείλεται η απόφαση του Ζιγκόν (Olof Gigon) να εντάξει στην τελευταία έκδοση των αποσπασμάτων του χαμένου

Αριστοτέλη την “αριστοτελική ενότητα” του Ιαμβλίχου απλώς ως το απόσπασμα 73 στην κατηγορία «Προτρεπτικοί τόποι ανθολογημένοι από διαφορετικούς διαλόγους» [5]. Και δεδομένου ότι δεν μπορούν να αποκλεισθούν ούτε η ισχυρή παρέμβαση του Ιαμβλίχου στα εξωτερικά κείμενα του Αριστοτέλη στα οποία ενδέχεται να είχε πρόσβαση αλλά ούτε και η πιθανότητα να επαναδιατύπωσε στον *Προτρεπτικό* του επί το πλατωνικότερον θέσεις των εσωτερικών πραγματειών, ο συσχετισμός του *Άλφα* 1-2 με τον αριστοτελικό *Προτρεπτικό* θα έπρεπε, πιστεύω, να γίνει με μικρότερο βαθμό βεβαιότητας.

Το αρχαίο κείμενο που επιλέγει ο Β.Κ. στο βιβλίο του είναι το κείμενο της κριτικής έκδοσης του Ross, σε αρκετά σημεία όμως υιοθετεί, κατά την κρίση του, γραφές και από την έκδοση του Jaeger στη σειρά της Οξφόρδης (OCT), κάποτε και γραφές της χειρόγραφης παράδοσης (βλ. π.χ. το σχόλιο 23 στη σ. 232), ενώ επεξηγεί στα Σχόλια τις συγκεκριμένες επιλογές του (βλ. χαρακτηριστικά το σχόλιο 203 στη σ. 282 και το σχόλιο 266 στη σ. 301).

Η μετάφραση συγκαταλέγεται αναμφίβολα στις μεγαλύτερες αρετές του βιβλίου του Β.Κ.: Προϋποθέτει γνώση και μόχθο, δεν προδίδει το πρωτότυπο, και το σημαντικότερο: “διαβάζεται”. Όπως είναι γνωστό, η μετάφραση των αριστοτελικών κειμένων δεν είναι απλή υπόθεση, αφενός λόγω της μνημειώδους δυσκολίας τους και αφετέρου λόγω της ειδικής τεχνικής ορολογίας την οποία χρησιμοποιεί ο φιλόσοφος. Ο μεταφραστής που στοχεύει στην αυτοτέλεια της μετάφρασής του δεν είναι πάντοτε εύκολο να αποφασίσει αν η καλύτερη μεταφραστική στρατηγική είναι π.χ. ο τεχνικός όρος να μείνει αμετάφραστος, να μεταφραστεί κατά λέξιν ή να “ερμηνευθεί”. στην τελευταία περίπτωση, αν πρέπει να αποδίδεται πάντοτε με τον ίδιο τρόπο (ώστε να είναι εμφανές ότι πρόκειται για τον ίδιο όρο του πρωτοτύπου) ή η απόδοση να διαφοροποιείται είτε ανάλογα με την εκάστοτε σημασία –δεδομένου ότι οι σημαντικότεροι τεχνικοί όροι του Αριστοτέλη είναι πολύσημοι (λέγονται πλεοναχώς/πολλαχώς, όπως ο ίδιος διευκρινίζει)– είτε ανάλογα με τα φιλοσοφικά συμφραζόμενα.

Ο Β.Κ., με πλήρη επίγνωση των δυσκολιών αυτών (βλ. χαρακτηριστικά την επεξήγηση που δίνει για τον τρόπο απόδοσης του μέγιστης σημασίας –πλατωνικού, αλλά και αριστοτελικού– όρου είδος· σχόλιο 192, σ. 276), κάνει κατά περίπτωση διαφορετικές επιλογές, δηλώνοντας εντούτοις σχεδόν πάντοτε την ιδιότητα του όρου με εισαγωγικά: Αφήνει, π.χ., αμετάφραστους τους όρους ἐν ἐπὶ πολλῶν ἢ κατὰ συμβεβηκός, ενώ αποφασίζει να αποδώσει κατά λέξιν το περίφημο αριστοτελικό τὸ τί ἦν εἶναι ως «τι ήταν να είναι». Ο όρος αναφέρεται, όπως είναι γνωστό, στην “ουσία” ενός “πράγματος” χ (όπου η “ουσία” πρέπει να κατανοηθεί ως αυτό που κάνει το πράγμα να είναι το πράγμα που είναι και όχι κάτι άλλο – οι Σχολαστικοί αποδίδουν τον όρο ως *essentia*, σε αντιδιαστολή προς τη *substantia*), και ισοδυναμεί στην πραγματικότητα με τη σωστή απάντηση που θα δινόταν στο ερώτημα «τί ἐστὶ (το χ);»· ισοδυναμεί, με άλλα λόγια, με το περιεχόμενο του ορισμού του χ (βλ. *Δέλτα* 8, 1017b 21-2: ἐτι τὸ τί ἦν εἶναι οὐδ' ὁ λόγος ὀρισμός· πρβ. *Τοπ.* I 1, 101b 40: ὄρος: ὁ λόγος τοῦ τί ἦν εἶναι σημαίνων). Ο αναγνώστης

που δεν παρακολουθεί παράλληλα το αρχαίο κείμενο θα είχε κατά πάσα πιθανότητα δυσκολίες με την απόδοση «τι ήταν να είναι», παρότι ο Β.Κ. μεταφράζοντας το *καί* του αρχαίου κειμένου ως «ή» (988a 34-5: τὸ δὲ τί ἦν εἶναι καὶ τὴν οὐσίαν· πρβ. και 993a 18) φαίνεται να υποδεικνύει ότι οι δύο όροι είναι ισοδύναμοι. Πιστεύω ότι θα ήταν προτιμότερο ο όρος να μείνει αμετάφραστος, με την απαραίτητη επεξήγηση στα Σχόλια ή, εφόσον μεταφραστεί, να μη διατηρηθεί ο παρατατικός (τί ἦν) του αρχαίου κειμένου: Πρόκειται για έναν “φιλοσοφικό παρατατικό”, ο οποίος ισοδυναμεί στην πραγματικότητα με ενεστώτα και συνδηλώνει απλώς ότι κάτι έχει ήδη συζητηθεί και συμφωνηθεί, και συνεπώς ισχύει [6]. Η απόδοση «το τι *είναι* να είναι» (πρβ. στη νεότερη αγγλόφωνη βιβλιογραφία: «what-it-is-to be») θα ήταν σωστότερη, αν και όχι πολύ πιο διαφωτιστική από αυτήν που προκρίνει ο Β.Κ. – ατυχώς όμως ένα ερμηνευμα του τύπου «αυτό με το οποίο δεχόμαστε ότι ισοδυναμεί το να είναι κάτι αυτό που είναι» δεν είναι βεβαίως δυνατό να λειτουργήσει ως όρος σε μια μετάφραση [7].

Και μια τελευταία παρατήρηση σχετικά με την απόδοση ενός ιδιαίτερα σημαντικού αριστοτελικού τεχνικού όρου: Στο 991a 6 (εἰ δὲ μὴ τὸ αὐτὸ εἶδος, ὁμώνυμα ἂν εἴη, καὶ ὁμοιον ὥσπερ ἂν εἴ τις καλοῖ ἄνθρωπον τὸν τε Καλλίαν καὶ τὸ ξύλον, μηδεμίαν κοινωνίαν ἐπιβλέψας αὐτῶν) ο Β.Κ. αποδίδει τη φράση ὁμώνυμα ἂν εἴη ως «...θα πρόκειται για απλή συνωνυμία» (σ. 196· βλ. και το σχόλιο 287, στις σ. 310-11). Στο συγκεκριμένο χωρίο όμως ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί αναμφισβήτητα τα ὁμώνυμα ὡς ακριβώς τα έχει ορίσει στις *Κατηγορίες*: «Ὁμώνυμα εἶναι ὅσα (πράγματα) ἔχουν μόνο το ὄνομα κοινόν, διαφέρει ὁμως ο τρόπος με τον οποίο προσδιορίζεται η “ουσία” τους, ζῶον π.χ. αποκαλεῖται και ο ἄνθρωπος και η ζωγραφία» (*Κατ.* 1, 1a 1-3: Ὁμώνυμα λέγεται ὧν ὄνομα μόνον κοινόν, ὃ δὲ λόγος τῆς οὐσίας ἕτερος, οἷον ζῶον ὃ τε ἄνθρωπος καὶ τὸ γεγραμμένον). Η αναλογία του παραδείγματος που συνοδεύει τον ορισμό στις *Κατηγορίες* με το παράδειγμα του Καλλία και του ξύλινου αγάλματος στο *Άλφα* υποδεικνύει ότι και στη δεύτερη περίπτωση τα ὁμώνυμα χρησιμοποιούνται με την τεχνική σημασία, γι’ αυτό και κατά τη γνώμη μου ο όρος θα έπρεπε να μείνει αμετάφραστος και εντός εισαγωγικών, ὡς γίνεται γενικά για τους όρους στη μετάφραση [8].

Οι παρατηρήσεις που προηγήθηκαν έχουν να κάνουν μόνο με επιμέρους σημεία του βιβλίου του Β.Κ., χωρίς να μειώνουν στο ελάχιστο τη σημασία του εγχειρήματός του. Αντιθέτως, αναδεικνύουν αφενός τις δυσκολίες που είχε να αντιμετωπίσει ο συγγραφέας και αφετέρου τη σημασία της συμβολής του. Πρόκειται οπωσδήποτε για ένα σημαντικό έργο, το οποίο απευθύνεται τόσο σε μη “μυημένους” όσο και στους ειδικά ενδιαφερόμενους αναγνώστες: σαφές, πλήρες και άκρως “διδασκτικό” για τους πρώτους, αξιόπιστο και ερεθιστικό για τους δεύτερους. Και ας σημειωθεί, εν κατακλείδι, ότι το ελληνικό αναγνωστικό κοινό είναι το μόνο που αυτή τη στιγμή διαθέτει ένα σύγχρονο βιβλίο αφιερωμένο ειδικά στο *Άλφα* των *Μετά τα φυσικά*.

Σημειώσεις:

[1] Ας σημειωθεί, εντούτοις, ότι ο μη ειδικός αναγνώστης θα δυσκολευτεί στην ενδεχόμενη αναζήτησή του για περαιτέρω μελέτη των υπομνημάτων, επειδή στο βιβλίο

δεν ακολουθείται ο κλασικός τρόπος παραπομπής, δηλαδή κατά τον αριθμό του τόμου, τη σελίδα και τους στίχους της σειράς *Commentaria in Aristotelem Graeca*.

[2] Περιπατητικός φιλόσοφος, που έδρασε στην Αθήνα ή/και στη Ρώμη, και όχι «Αλεξανδρινός φιλόλογος», όπως αναγράφεται εκ παραδρομής στη σ. 29.

[3] M.L. Gill, «First philosophy in Aristotle», στο: M.L. Gill / P. Pellegrin (επιμ.), *A Companion to Ancient Philosophy*. Malden, Mass./Oxford: Blackwell 2006, σ. 247.

[4] H. Flashar, «Platon und Aristoteles im *Protreptikos* des Jamblichos». *Archiv für Geschichte der Philosophie* 47 (1965), σ. 53-79. βλ. τώρα και H. Flashar / U. Dubielzig / B. Breitenberger, *Aristoteles. Fragmente zu Philosophie, Rhetorik, Poetik, Dichtung* (Aristoteles. Werke in deutscher Übersetzung 20. 1). Berlin: Akademie Verlag 2006, σ. 167-75.

[5] *Aristotelis Opera. Volumen tertium: Librorum deperditorum Fragmenta, Collegit et annotationibus instruxit Olof Gigon*, Berlin/New York: Walter de Gruyter 1987.

[6] Βλ. W.W. Goodwin, *Syntax of the Moods and Tenses of the Greek Verb*. London: Macmillan· New York: St. Martin's Press 1965, σ. 13 παρ. 40.

[7] Για μια σχετικά πρόσφατη και εμπειριστατωμένη συζήτηση του τὸ τί ἦν εἶναι, με κριτική παρουσίαση της σημαντικότερης σχετικής βιβλιογραφίας, βλ. H. Weidemann, «Zum Begriff des *ti ên einai* und zum Verständnis von *Met. Z 4, 1029b 22-1030a 6*», στο: Ch. Rapp (επιμ.), *Aristoteles, Metaphysik, die Substanzbücher ([Zeta], [Eta], [Theta])*. Berlin: Akademie Verlag 1996, σ. 75-104.

[8] Για την προβληματική περίπτωση της χρήσης της λ. ὁμώνυμα σε πλατωνικά συμφραζόμενα στο 987b 9-10, βλ. G. Fine, *On Ideas. Aristotle's Criticism of Plato's Theory of Forms*. Oxford: Clarendon Press 1993, σ. 144 και 318, σημ. 10.

Δημοσιεύθηκε: 7.10.2009

Τρόπος παραπομπής στη βιβλιοκρισία:

Κοτζιά, Π.: (Βιβλιοκρισία του:) Αριστοτέλης: *Μετά τα φυσικά*, Βιβλίο Α'. Εισαγωγή – Μετάφραση – Σχόλια: Β. Κάλφας (Αθήνα: Πόλις 2009). *Κριτικά* 2009-16, <<http://www.philosophica.gr/critica/2009-16.html>>.